

III.

KÖZÉPKORI MISERUHÁK.

Sáros vármegyének egy híján hatvan ma is meglevő vagy csak átalakított csúcsíveskori kőtemplomához képest vajmi kevés az a nyolc középkori miseruha, mely itt napjainkig reánk maradt. E kevés emlékünket is iszonyúan megviselték a gyakori átalakítások és a végső elrongyolódásig folytatott használat. Hogy vármegyénknek hajdan a mult században rendre lebontott fatemplomokkal együtt hatvannál jóval több középkori temploma volt, azt okmányok alapján könnyen ki lehet mutatni. S hogy még a legigénytelenebb falusi templomnak is megvol a maga díszes, ünnepies alkalmakra való „capellá“-ja, mise- és oltárruhakészlete, az több mint valószínű. Sőt általában azt tapasztaltam, hogy falusi templomaink egy része, az ország közép-pontjával sűrű összeköttetésben álló gazdag földesúri patrónusai révén, általában művésziesebb ingó felszereléssel dícselkedhetett, mint vidéki kisebb városaink, amelyek lakossága rendszerint az Úr házának díszítésében is megelégedett a maga mestereinek alkotásaival. A miseruhák tekintetében azonban nálunk mindenfelé nagy fényűzést fejtettek ki. S talán ép az e ruhákhoz használt nehéz aranybrokát-szövetek voltak okai ilyenemű emlékeink nagymérvű pusztulásának. E szövetek aranyanyagát már a protestáns korban is sűrűn olvaszthatták ki; a kevésbé értékes anyagból szőtt kazulák himzéseit a tudatlanság engedte át a pusztulásnak, avagy régiségügynökök martalékának. Mint szavahihető tanuk bizonyítják, az egyházi ruhakereskedők

Sáros vármegyében még egy-két évtized előtt is régi miseruhákat kértek és kaptak ráadásul, ha egy-egy templomnak új ruhákat szállítottak. Egyik nagyobb templomunk régi miseruha-készletét, úgy 30—40 év előtt egy külföldi kongregáció kérésére misszionáriusok számára küldték ajándékba. Városi plébániatemplomainkban, a bártfai szt. Egyed-templom kívül, egyetlen egy középkori miseruha sem maradt fenn. A kis-szebeni piarista-templom egyik arany virágokkal átszőtt kék selyemszövetből készült XVIII. századbeli miseruhájának betétjét, valamint kehelytakaróját és stóláját, egy XV. századbeli kazula aranyszálalapon vörös bársony-gránátalmákkal mustrázott szövetéből szabták. Rokitón a templom középkori kazulájának himzett keresztjét fekete vászonból készült koporsó-takaróra varrták. Ép, de megviselt állapotban falusi templomban csak Arany-patakon találtam középkori miseruhát. A bártfai szent Egyed-templom négy középkori kazulája kiállításainkon már ismételten szerepelt, egy ötödiket ugyanitt a mult évben találtak a sekrestye melletti raktárban, mindenféle lim-lom közé elhányva.

Mielőtt e miseruhákat ismertetném, talán nem lesz érdektelen, ha eddig nagy részt még ismeretlen adatok alapján a bártfai szent Egyed-templom ruhatarának régi állapotára vetek némi fényt. Adataimat Rhódy Alajos bártfai polgármester úrnak köszönhetem, aki ezeket a városháza levéltárában találta s lekötelező szívességgel bocsátotta rendelkezésemre.

1460-ban Satler Keresztély templom-
atya leltár mellett kilenc díszes és hat
közönséges miseruhát vesz át, azonkívül

három (pár?) dalmatikát s a szent Egyed templomában ájtatoskodó Krisztus szent teste társulatának tulajdonából ismét három miseruhát. Az 1479. évi leltár szerint volt a templomban öt drágaművű, hét egyszerű s nyolc nagybőjti kazula (casulae quadragesimales), a Mária-társulat birtokában nyolc kazula, továbbá egy új kazula, melyet György úr hagyományozott; azonkívül három dalmatika, három cappa „alias kormentel“ vagyis pluviale s két pár minstránsfiúknak való palást. 1484-ben egy András nevű polgár a templombeli Mária-társulatnak még egy vörös selyemdamaszt kazulát küldött. Több mint valószínű, hogy templomunk egyházi ruhák tekintetében a XVI. század elején is több-ízben gyarapodott s hogy a régibb ruhák közül már a XV. században is nem egyet selejtezték ki. Egy 1705. évi leltár tizenegy kazulát sorol fel, amelyek a protestáns korban sem enyésztek el s amelyek leírásuk szerint nagyrészt középkoriak lehettek. A kazulákon kívül egy violaszín pluvialéről is történik ekkor említés, amelyet aranyvirágok és szent Egyed hímezett alakja díszít, továbbá egy zöld selyempluvialéről Mária mennybemenetelének képével, végül egy hímezett vörös selyem- és egy vörös atlasz-antipendiumról, egy aranynyal átszőtt s a város címerével ékes hordozható mennyezetről és több festett antipendiumról. Több mint valószínű, hogy Kis-Szeben plébániatemploma ily emlékekben hajdan Bártfánál nem kevésbé volt gazdag s Eperjes ez utóbbi templomát felszerelésével is felülmúlta. Eperjesen és Kis-Szeben plébániatemplomában egyetlen középkori miseruha sem maradt ránk. A bártfai templom pedig 30–40 év előtt ilyenmű emlékekben alighanem még szintén gazdagabb volt, mint ma. Myskovszky 1880-ban megjelent művében a most is meglévő kazulákon kívül még két aranszálalapon vörös bársonydíszítéssel átszőtt középkori kazulát s egy ezüsttel átszőtt fekete

pluvialét említ, amelyet ma már hiába keresünk, aminthogy a főoltárnak az 1705. évi leltárban szereplő s Myskovszkynál részletesen leírt hímezett vörös selyemantipendiuma, a barokk oltár oszlopainak s a szentélystallum támláinak XV. századbeli selyemszövetekből készült burkolata a templom napjainkban történt restaurálása folyamán szintén elenyészett.

Hogy a középkori hívek mennyi pénzt áldoztak egy-egy kazulára, erre nézve szintén maradtak ránk adatok a bártfai levéltárban. 1439-ben Weinrichné Katalin 100 aranyforintot, mai értékre átszámítva legalább is 2000 koronát hagyományoz egy Krisztus szent testének tiszteletére készítenő kazulára.

Radisics Jenő a „Magyarország történelmi emlékei“ című díszműben hazánknak az ezredéves kiállításon bemutatott XV. századbeli miseruháit díszítésük szerint három csoportra osztja. Az egyik csoport hímezett keresztjén a lapos öltéssel ábrázolt képek határozott keret nélkül, XIV. századbeli sorozatos falképeink módjára olvadnak össze. A másik csoport hímezett képeinek a háttére és építészeti kerete olasz hatásra vall. A harmadik csoportba a domború hímezések tartoznak. Ezek alakjaiknak építészeti keretével is azokhoz az észak-európai hímezésekhez csatlakoznak, amelyeken a kései csúcsíveskori művészet a stílszerűség rovására is egyre plasztikusabb hatásokra tör. Sáros vármegye középkori miseruháinak sorozatában mind a három csoportra találunk példát.

Az első csoportot a rokitói halotti lepelre varrott hímezett kereszt képviseli (5. kép), amelynek alapja vörös selyemmel sugarasan letűzött, csigalakban csavarodó fonalakkból áll. A mozaikszerűen egymás mellé helyezett csigák fonala hajdan ciprusi aranyfonal volt, vagyis aranyozott hárttyával burkolt lenfonál. Az aranyozás, sőt nagy részt a hárttya is lekopott a hímezésről, aminthogy a bolyhos selyemszálakkal hímezett alakok eredeti színezése is igen megfakult.

A XIV. századbéli falképekre emlékeztető hímezett kompozíciók közül e kazula kereszten a középső a felfeszített Krisztust ábrázolja Máriával és szent János apostollal a keresztlábon. A többi négy kép: Krisztus Pilátus előtt, Krisztus kicsufolása, a kereszthordozás s Krisztus megostorozása. A három-három alakkal ábrázolt kompozíciók az alakok modulataiban nyilvánuló elevenségnél fogva minden egyszerűségük mellett is igen beszédeselek. Hogy az ilyenmű hímezéseink motívumainak eredetét, amint ezt már Radisics Jenő is gondolta, csakugyan falképeinken kell keresnünk, ennek az a bártfai kazula a bizonyosága, amely legújabbban a templom lomtárában került elő. Több mint bizonyos, hogy ez az emlék nem eredeti állapotában maradt ránk. Síma vörös bársonyszövege újabbkori s amidőn a régi hímezést reá varrták, az utóbbit megcsonkították. A keresztlábon vallanak erre, amelyeken az itt ábrázolt angyalok harsonát fúvó alakja csonka (6. kép). A keresztlábon azonban ép s alsó két mezejében szent Péter és Pál, valamint szent István vértanú és szent Lőrinc kettésével csoportosított alakját gyöngén kidomborodó félköríves mennyezetek keretében látjuk. Ez utóbbinak a hímezés felső részében való elmaradása csak annak a jele, hogy itt víziószerű mennyei jelenést örökített meg mesterünk. Az utolsó ítéletnek a tér korlátaihoz mérten csak pár alakkal ábrázolt képe e felső rész. Krisztus csipkézett (cik-cak alakú) vonalban letűzött aranszálalapon zöld és kék selyemmel hímezett mandorlában trónol; válláról késsel árnyalt sárga palást omlik alá, szájából pedig a jók jutalmát jelképező zöld galy s a gonoszokat büntető ezüstkard hajt ki. A mandorla tövében a bűnösökért könyörgő Mária és Ker. szent János térdepel recésen hímezett virágos zöld mezőn. Kétfelől — ma úgy látszik egymással felcserélve — egy-egy, ezüstcsillagos sárgás levelek alakjában stilizált felhőből angyalok törnek elő s fújják

ma csonka harsonájukat. E felső rész (7. kép) alakjai pompás rajzokkal, meseteri színezésükkel és a technikának megfelelően kissé bátortalan, mégis igen hatásos kifejezésükkel, összes e tárgyú középkori falképeinket felülmúlják, amelyeket eddig ismerünk s amelyekből összehasonlítás okáért a poprádi templom diadalívének utolsó ítéletét mutatom be (8. kép). Mint az egymás mellé helyezett képekből látjuk, mind a két mester egy forrásból merített, ám a bártfai hímezés mestere mérhetetlenül nagyobb művész volt, mint a poprádi festő, aki itt a XV. század elején dolgozott. A festő még mintáját sem értette meg jól. Krisztus szájába az élet pálmája s a büntető kard helyett lángpallást adott, az irgalomért könyörgő Mária és szent János helyébe mandorlát tartó angyalokat festett, mintha a dícsfényt is csak képkeretnek fogta volna fel. A harsonát fúvó angyalok elrendezése a hímezett kereszten volt eredeti elrendezésre enged következtetni, Krisztus mellett kétfelől a falképen a tizenkét apostol sorakozik.

Olasz hatás érvényesül azon az aranszálalapon vörös bársony-gránátalmakkal átszőtt bártfai kazulán, amelynek szárán legfelül az Atyaúrsten vagy a Salvator Mundi mellképét, ez alatt fantasztikus félkörű lóheríves oszlopos mennyezetben a Madonna s szent Péter és Pál apostolok alakját, a keresztlábon az angyali üdvözlést látjuk (9. kép). Tiszta olasz s alighanem firenzei munka lehet a legpompásabb bártfai kazula is, melyet hurkolt aranszálalakkal mintáztak s aranszálalapon alapú szövetén kilenc, domborúan hímezett akantuszlombok közé foglalt medaillon díszít (10. kép). Egy 1479. évi följegyzés szerint Mager Péterné varratott a templomnak egy aranybrokát-kazulát, „eyne Kazel von goldstokyn“. Myskovszky könyvében olvassuk, hogy Bártfán miseruhák varrásával, illetve javításával foglalkozó olasz mesterek is megfordultak. Az e kazulánkéhez fogható mester azonban aligha került erre felé

s így alighanem alapos Radisics Jenőnek a Művészi Ipar 1892. évfolyamában közölt föltevése, hogy itt firenzei munkával van dolgunk. A hímzett kereszt medaillonjai a négy evangélista jelvényével váltakozva, a menekülést Egyiptomba, a pásztorok imáadását, Krisztus körülmetélését s a kereszt két ágán az angyali üdvözlést ábrázolják. A kompozíciókat övező ékítmények kenderfonállal alábélelt aranyhímzések, az alakok ruhája színes selyemmel és párhuzamos öltésekkel árnyalt aranyszálhímzés, úgynevezett lazurhímzés, az arcok színes selyemmel árnyalt applikált selyemszövetből valók, de technikájuk oly pompás, hogy egyik régebbi ismertetőjük selyemre festett akvarelleknek nézte az arcokat. Sajnos, a szövő- és hímzőművéség e remeke maiszonyúan megviseltrom, aminthogy a bártfai kazulák másik legérdekesebb példája is igen siralmas állapotban maradt csak ránk (11. kép). Ez utóbbi alapja újabbkori kék pamutszövet. Vásonra hímzett keresztje a kazula hátsó felének egész felületét kitölti. A kereszt négy végén karélyos medaillonokba foglalva és kis gótbetűs feliratokkal megjelölve a négy evangélista jelképét látjuk. A kereszt szárának középső részét a sírjából kiemelkedő Krisztus s a Madonna képe díszíti, aki itt sajátjágos alakú s a XV. századbeli északitáliai festők Madonnaképeire emlékeztető mennyezetes trónuson ül (12. kép). A domborúan alábélelt hímzések annyira kopottak, hogy eredeti színezésükről ma fogalmunk is alig lehet. Csak az bizonyos, hogy az aranyfonálnak az alakok és a kereszt alapján szétszórt, gránátalma- vagy rózsabimbóalakú s szintén domború ékítő motívumok hímzésében nem volt jelentősebb szerepe. Talán ez volt az a gyöngyökkel hímzett kazula, amelyet egyik leltárunk említ. Mint alább látni fogjuk, a gyöngyhímzésnek nálunk jóval nagyobb szerepe volt, mint ahogy ránk maradt emlékei alapján megítélhetnők. A kazula hímzett alakjainak tartása, ruháinak

V-alakú redőzése nagyban emlékeztet XV. századbeli szárnyas oltáraink fából faragott alakjaira. Ez körülmény is arra vall, hogy itt hazai munkával van dolgunk, amely azonban a rajta elvitázhatatlanul jelentkező olasz hatásnál fogva a XV. század dereka táján valamelyik délibb fekvésű városunkban készült. Gránátalma-mustrás olasz selyemdamaszt-szövede alapján Mátyás király korába helyezhetjük az aranypataki miseruhát (13. kép), amelynek igen megviselt domború képei hajdan ciprusi aranyfonállal hímzett alapon, ugyanily fonállal készült, de színes selyemmel árnyalt, dúsan redőzött ruhákban, számárhátalakú ívek alatt Máriát két angyal közt és két felismerhetetlenül kopott női szent alakját ábrázolják. Az ötödik bártfai kazula szintén vörös bársonnyal átszőtt aranyszálas szövete után ítélve, már a XVI. századba vezet (14. kép). Silbermann „Die Seide“ című 1897-ben Drezdában megjelent alapvető műve szerint a gránátalmamustrás selyemszöveteken a gránátalmák köré fonódó s egymást metsző keretek csak a XVI. század elején szélesbülnek annyira, hogy mint szinte önálló jellegű ékítményes sávok érvényesülnek. A hímzés domborúságának túltengése is a kései korra s az ízlés nagymérvű elfajulására vall, amely különösen Németország hímzésein harapózott el s tekintettel Bártfának a németekkel folytatott sűrű összeköttetéseire, erre is kiterjedt. A kazula keresztjének ágain az angyali üdvözlést két alakját valóságos fülkékben látjuk, amelyek mennyezetét, hajdan aranyszálakkal burkolt, vasrudacsok tartják. A kereszt szárán ábrázolt Madonna, szent Borbála és magyarországi szent Erzsébet valamivel laposabb fülkékben áll, amelyek nem egyebek, mint középkori szárnyasoltáraink hasonló szoborfülkéinek szolgai másolatai. A túlságosan alábélelt alakok formái, szent Erzsébetet kivéve, nem igen bájólnak el; színezésük azonban még mindig figyelemre méltó s ez utóbbit a ruhán vörös és

zöld selyemmel ügyesen árnyalt aranyfonalas hímzés jellemzi.

S a középkori kazulák leírása után bizonyára sokaknak ötlük eszébe a kérdés, hogy kik voltak ezek mesterei? Általánosságban, legalább keletkezésük helyére vonatkozólag eddigi fejtegetéseim folyamán is mogkockáztattam egy-egy feltevést. Magukról a mesterekről írott adatok nem igen maradtak ránk. Myskovszky 1505-ből, 1524-ből és 1530-ból közöl feljegyzéseket, amelyek szerint miseruhákhoz való anyagért egy Rafoni nevű firenzei olasznak 9 aranyforintot, miseruhák javításáért, Kristóf szabónak 34 dénárt, majd ismét 18 dénárt fizettek. Az eperjesi szabócéh szabályait Lasztókay László az eperjesi főgimnázium 1880. évi értesítőjében közölte. Az 1509-ben kelt szabályok szerint a mesterré avatás előtt minden szabólegény többek közt a következő tárgyakat varrta remekbe: egy miséhez szükséges teljes papi ruhát, egy papi süveget, egy pluviálét s egy szerzetesnek való csuklyát. Kétségtelen ebből, ami a bártfai kazulák adományozására vonatkozó följegyzésekből is kiviláglik, hogy a miseruhákat helybeli szabók varrták. A hímzések mesterei azonban aligha kerültek ki céhükből. Hímző céhnek a XV. századból felvidéki városainkban nem maradt fenn emléke. Hogy Magyarországon már a XIV. században is voltak jeles mestereink e téren s hogy a magyar nők, kezdve királynéinkon, általában mesterei voltak a tűfestésnek, erről számos adat szól. Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, udvarában valóságos hímzőműhelynek állt élén. Magyar István budai hímvarró és festő, mint azt Pór Antal nyomán Budapest művészete című könyvemben megírtam, Nagy Lajos

halála után Párisba vándorol, hol a francia király udvari hímzőmestere, festője és valet de chambre-je lesz. Hogy, ha akkor vidéki városainkban céhbe még nem is állottak, hímzőmesterek a XV. században itt is szép számmal éltek, erre vonatkozólag Kemény Lajos az *Archaeológiai Értesítő* 1904. évfolyamában közölt érdekes adatokat. A kassai levéltárban a XV. század derekától kezdve a hivatalos feljegyzések számos *gyöngyfüző*, aranyhímző nevét örökítették meg. Valószínű, hogy az erszénygyártók is foglalkoztak hímzéssel, akiknek szabályai Kassán 1439-ből valók s akik a XVII. században a varrókkal közös céhben szerepelnek. A kassai varrók és erszénygyártók céhének 1692-ben kelt szabályait Kemény a *Történelmi Tár* 1887. évfolyamában közölte. Minthogy ezek arra is élénk fényt vetnek, hogy hol keressük újkori hímzéseink mestereinek egy részét, az alighanem más hazánkbeli hímvarró céhek jóval régibb statutumai nyomán írt szabályokból a következő pontokat közlöm: „A remek mindenféle úri és papi öltözetre és lóra alkalmas legyen, címereket is tudjon csinálni.

Első remek papi ruhához való süveg legyen skófiummal, arannyal és ezüsttel ékesen kivarrva. Egy fertály esztendeig (a felszabaduló legény) maga csinálja a remeket.“ Az inas 8 évre szegődött.

Eperjesen a XVII. században szintén volt erszénygyártó céh; hímvarrókról azonban eddigelé Sáros vármegyében nem merültek föl adatok. De nem azért, mintha itt is nem lettek volna ilyen mestereink, hanem mivel levéltárainknak még nem akadt oly lelkes s műtörténelmi adatokat is nagy buzgósággal kereső kutatója, mint a kassaiak derék levéltárosa: ifj. Kemény Lajos.